

אורות הנפש - תיקון המידות במשנת הרב קוק

ד"ר ברוך כהנא

חלק ז': בירור כוחות הנפש

תפיסה עמוקה של התהליכים הנפשיים יש לה תמיד השלכות לתחומים רבים ושונים. כשם שלמשנתו שפסיכולוגית של הרב יש השלכות למעשה החינוך בכללו, כל יש לה השלכות מרוחקות לכת להתמודדויות ספציפיות עם קשיים נפשיים, למיניהם, החל מאותם עיוותים שאנחנו מתייחסים אליהם כפגמים במידות הנפש, וכלה בבעיות נפשיות שונות.

שורשה של כל תנועה נפשית הוא בקודש, בכמיהתו של כל נברא לשוב למקורו. התהליכים הנפשיים הקשים ביותר - תוקפנות או פריצות מינית - מקורם בכמיהה זו אל הטוב המוחלט, אלא שנפלו לקטנותם של הדמיונות הפיזיים והאגוצנטריים. אם באמת כלל זה נוגע לכל תהליך נפשי באשר הוא, חייבות לנבוע ממנו גם הנחיות הנוגעות לאדם המתחבט עולמו הנפשי, נאבק בהרהורי עברה (או מנסה להיחלץ מעברה שכבר נפל אליה), אדם המשתדל להילחם בדיכאונותיו וכל שאר מאבקים שכל אדם נתקל בהם בשלב זה או אחר של חייו. אנסה לסקור מעט מדרכי ההתמודדות הנפשית לפי תפיסה זו.

ראשית חכמה, מסביר הרב, חייב אדם להשתדל להאמין בעצמו. הדרך לכך היא לימוד מעמיק על העצמה הכבירה הגנוזה בנפשו. נראה שהדרך הזו היא הראויה ביותר, בכל מקום שהיא אפשרית:

"...דע את המציאות שאתה חי בה, דע את עצמך, ואת עולמך, דע את הגיוני הלב שלך ושל כל הוגה וחושב, מצא את מקור החיים שבקרבתך ושממעל לך, שמסביבך...האהבה שבקרבתך, העלה אותה לשורש עזה ועדנת תפארתה...עלה למעלה, עלה כי כח עז לך. יש לך כנפי רוח, כנפי נשרים אבירים, אל תכחש בהם, פן יכחשו לך, דרש אותם, וימצאו לך מיד" (קובץ א', קפא)

האופציה הראשונה היא תמיד חיזוקו של הטוב, ורק על בסיסה אפשר להמשיך את ההתמודדות. כל אופציה שפירושה החלשת הכוחות ה"רעים" שבאדם היא אפשרית אך ורק בדיעבד, כאשר אין באמת שום אופציה אחרת:

"הכוחות שבאדם, הטובים והרעים, תכליתם להשתמש בהם בדרך הטובה, ע"כ כוחות הרעים שמצד היצה"ר אין זה עצה טובה להחלישם ולמעטם, כי לפעמים יהיו נצרכים לתכלית טובה ולא יוכל להנות מטובם. ע"כ הטוב שבהדרכות הוא שיהיו הכוחות כולם במילואם וטובם, רק שהכוחות הטובים יהיו השליטים בנפש והרעים כפופים תחת ידם. כי באמת גם הרעים טובים המה, בשמרם את גבולם, והנה מצד טבע האדם הכוחות הרעים המה נעורים ומוכנים לפעולה יותר מהכוחות הטובים. ע"כ ירגיז אדם יצה"ט לעורר הכוחות הטובים שיהיו מוכנים לפעולה...וכ"ז יתכן באדם שההרגש המוסרי יפה בו, ומרגיש מעצמו כל הדרכים הטובים. אבל מי שנפשו לא נטהרה כ"כ, אינו מרגיש יופי הדרכים הטובים, עד שיקבלם מהתורה והלימוד, ע"כ יעסוק בתורה, פירוש בתורת אותם הדרכים הטובים שצריך להגבירם בנפשו... והנה ע"י הידיעה יקנה כח ההתעוררות לכסוף אל הדרכים הטובים. אבל אם נפשו עופלה כ"כ, שאין הידיעה מספקת לעורר הכוחות הטובים שבנפשו, אז צריך לעורר את כח הרגש, שהוא עושה בנפש רושם יותר מהידיעה...שסגולת ק"ש היא לעורר את הרגש הטוב...וכל אלה הדרכים יכוננו רק להחזיק את הכוחות הטובים, אבל לא להחליש שום כח מכוחות הנפש. אלא

שאם עכ"פ לא אזיל, אז ההכרח להשתמש במדה שהיא מחלשת את הכוחות הרעים, הבאים לעבור גבולם ע"י הדמיון הכוזב... ע"כ יזכיר לו יום המיתה... " (ברכות א', פרק ראשון, כד)

ההדרכה היא, קודם כל, להתחזק באמונה שלנו בעצמנו, בטוב שבנו, ביכולתנו לתקן כל נפילה. אבל אי אפשר לעצום את העיניים, וכל אדם יודע כמה רוע יש בו, איזה נפילות רגשיות מאפילות על חיו. איך יכול אדם להתחזק במצב כזה? מה יעילו לו דיבורים על "כנפי הנשרים" שלו, אם הוא חושש שהן עצמן יביאו אותו לתהום השפלות? דבר ראשון, מסביר הרב, האדם חייב ללמוד לסלוח לעצמו על הרוע שהוא מוצא בתוך עצמו:

"כשהאדם שב בתשובה מאהבה, צריך הוא לסלוח לעצמו את כל עונותיו, כמו שצריך לפייס את חבירו על עבירות שבין אדם לחברו כדי להשיג סליחתו, ואחר שבעיני עצמו יהיה מכופר ונקי מחטא, יתעורר עליו הקודש של חלק גבוה שיתהפכו כל עונותיו לטובה" (קובץ א', תרעא)

מסתבר שסליחה כזו אינה דבר קל: היא דורשת מאתנו ללמוד לראות את עצמנו בעין טובה, אבל פקוחה היטב לכל צדדי החיסרון שיש בנו. מצב נפשי מורכב כזה דורש תפיסה עצמית מעט יותר מורכבת. קודם כל עליו ללמוד לראות בעין פקוחה את צדדיה השונים של אישיותו, לראות את הטוב כטוב ואת הרע כרע, וכשם שאסור לו לשקר לעצמו ולראות את עצמו כצדיק גמור כאשר אינו כזה, כך אסור לו לאפשר למגרעותיו להאפיל על צדדיו הטובים. הרב משתמש בהקשר הזה בהמשגה הקבלית-חסידיית הידועה על מציאותן של שתי נפשות באדם, נפש אלקית ונפש בהמית (ע' 'שערי קדושה' לרח"ו ויטאל ותניא לרש"ז מליאדי, שניהם ספרים שהשפיעו רבות על משנתו הפסיכולוגית של הרב).

"הלימוד שהאדם הוא יצור מורכב משתי נפשות, נפש טובה אלהית ונפש רעה בהמית, הוא אחד מהיסודות היותר נכבדים להארת הדרך של ההבנה האנושית במהות הנפש... כשהטובה מתרחבת, הרי הוא משים פנים אל הנפש הבהמית, לצחצח את זוהמתה, לשמח במה שהיא מתיסרת ועל ידי זה מטהרת. האדם מרגיל בזה את עצמו להביט על מגרעותיו כעל דבר העומד מחוץ לעצמותו העיקרית, ובזה הוא שופט את עצמו בצדק. והשאיפה להפוך את הטבע של הנפש הבהמית לעילוי, לטובה וזיכוך, היא חטיבה של עבודה חשובה, שהאדם מרגיש תמיד בכל עומק הווייתו את נחיצותה" (קובץ אא, תתט)

אחרי ההפרדה הראשונית הזו האדם אמור להתחיל לבחון את צדדי הרע שלו בעצמו, לבחון את שורשם העמוק בקדושה ולנסות להפריד בנים לבין הקליפה הדמיונית העוטפת אותם:

"כל תשוקה שיש באדם, אם יש לה שורש בטבע נפשו, היא עתידה לעמוד בו ולהתקיים. ואם אין לה שורש בעצם טבע נפשו כ"א באה מאיזה ציור ודמיון המעורר ע"ז, עתידה היא להתבטל." (שבת א', פרק שני, קנ)

אם כן, צריך לעשות הפרדה עדינה יותר ממה שהיה נדמה לנו מקודם. לא בין טוב לרע, אלא בין צדדיו הטובים והרעים של הרע בעצמו:

"חלקים ידועים של הדמיון ושל הרצון משליכים בתור פסולת, חותכים וזורקים בתור ערלה, והמותר עולה ומתקדש" (קובץ א', תנא)

הפרדה זו, טוען הרב, היא הבעיה המרכזית של כל תורת מוסר:

" הפרדת הטוב והרע זה מזה, זו היא תורת החיים, והפרובלמה היותר מקפת שבתורת המוסר. העצות וההדרכות המעשיות והמחשביות, ההרגשיות והשאיפיות...שעל ידם קולעים אל הטוב ואל הרע לכל אחד כפי תכונתו, כשמחזקים, יחזקו את הטוב לבדו, והרע לא יינק ממנו, וכשמחלישים, יחלישו את הרע, והטוב לא יסבול ממנו..." (קובץ ה', פה)

הצורך בבירור הזה מודגש עוד יותר ע"י הטעון הבא: אם ננסה להילחם ברע בלי לערוך בירור כזה, הרי שנחליש את הנפש בכללותה, כולל את חלקיה הטובים והחיוניים, שאינם אלא מכוסים ע"י הקליפה הדמיונית. סופו של מאמץ כזה הוא במאיסת עצם הרעיון של תיקון המידות:

"הבטלות הנמשכת לפעמים על ידי יראת שמיים, באה מחסרון הבירור לדעת מה בין טוב לרע בתכונות הנפשיות, ומתוך שההשפעה הרצויה של קבלת עול מלכות שמיים היא בודאי להחליש את הרע שבנפש, מחלשת היא בחסרי בירור את כללות הכח, בין הכח הרוחני, דהיינו העצמיות המחשבת, על ידי מה שבאה להחליש את הצד המקולקל שבמחשבה, בין הכח החמרי, התעודדות החיים, חשק העבודה ומרץ הפעולה. והדעה הנכונה צריכה היא תמיד להשיב ליראי ד' את אבדתם גדולה הזאת, לדעת שיראת ד' בטרתה מוכרחת היא להוסיף אומץ בכלל, ולהוציא אל הפועל כל סגולה צפונה בתוך הנפש להשכיל להיטיב, ושלייתה אינה מכוונת כי אם לגבי הצד הרע שבנפש, מקור המדות והמעשים המקולקלים..." (קובץ ג', יז)

נראה שלא נצא ידי חובתנו אם לא נעמיק היטב בבירור הנטיות הנפשיות שאנו רוצים לתקן. חובתנו לעשות זאת בדיוקנות מרבית, למצוא את השורש המדויק ממנו נבעה הנטייה המסוימת הזו, ולא ליפול לדמיונות שווא, שהרי כל טעות פירושה דחיית יסוד נפשי חיוני ואו קבלת קליפה דמיונית כאילו הייתה יסוד נפשי חיוני. לכן יש לעיין היטב במקורן של המידות:

"הכל מסיע להרמת הרוח לתשובה עליונה: כל התורה, כל המדע, כל הכח, כל ידיעת העולם והחיים, כל ההתערבות בין הבריות, כל תכונת היושר והצדק. וכשהאדם מרגיש פחד, עלבון פנימי, טמאת גויה ונפש, צריך הוא לדקדק בכל יכלתו בכל צדדי החסרון שלו ולתקנם. ולא יעסוק בזה באופן שטחי, כי אז יוסיף ירידה על ירידתו, כי אם בעיון חודר ובאומץ רוח טהור." (אורות התשובה, פרק יד, כט)

"לדקדק בכל צדדי החסרון שלו...בעיון חודר ובאומץ רוח טהור". דברים שיש לחזור ולשנן! ולזכור שלפעמים אפילו זה לא מספיק, לפעמים לא די להבין את הנטייה הנפשית כמו שהיא, אלא צריך להתעמק בתולדותיה, בגלגוליה מראשית הווצרה עד הרגע בו נעשה הבירור. אחרת פשוט נטעה ונוסיף ירידה על ירידתנו:

"המדות הרעות הן באות לפעמים בתורת ענש על חטאים קודמים, ואין די במה שישתדל האדם להטהר מהן בעצמן, שלא ישוב לטהרתו כי אם כשיפשפש במעשיו, וישוב מהעוונות שגרמו את אותו הענש של נפילת מדותיו" (אורות התשובה, פרק יד, כה)

והרחבה נוספת מגלה לנו שהבנה אמיתית יכולה להיות רק הבנתה של האישיות כולה:

"הבושה שמתביישים בפנימיות הלב מפני החטא, אף על פי שהיא בטבע, מכל מקום יש בה קצת כפרה. וכשמשימים הלב להרחיב את הבושה, כל מה שהיא מתרחבת הרי היא מרחבת את חוג הסליחה על החטאים כולם, כי הרי הם שייכים זה לזה בתוכן של עברה גוררת עברה, אם כן המתבייש מאחד מחטאיו, מכולם הוא מתבייש, והרי התשובה של יראת ד', שהיא הבושה, מתפשטת על כל שיעור קומתו, ומתכפר לו בזה אפילו מחטאים דבעינן בהו תשובה רבתא דחזיא לחפאה על כל עובדהי." (קובץ ז', נט)

והרב מדגיש שלא מדובר כאן בלימוד חד פעמי של מעמקי הנפש, אלא עבודה מתמשכת, שחייבת להיעשות מדי יום ביומו. גם אם בפרקים ידועים ממנה יכול האדם להיעזר בחבר, ברב או בעל מקצוע, עיקר העבודה תמיד מוטלת על האדם עצמו:

"האדם מוכרח להתודות על עונותיו, על חטאיו שבגלוי ושבסתר ושבסתרי סתרים, על נטיותיו לרעה ההולכות ומלפפות אותו. כשהטהרה של התפילה והיודי באה מדי יום ביומו, כשחשבון הנפש אינו דבר נשכח מהאדם, אז הוא מנער את הרשעה ממנו קמעה קמעה, טרם שהספיקה להעשות עליו ערמה גדולה כזאת שלא יוכל להרים ראש" (קובץ ה', תרז)

עכשיו כבר ברור שמדובר בתהליך הנקרא בלשון מודרנית 'פסיכותרפיה': בירור מעמיק של מקורה הראשוני של כל נטייה נפשית המציקה לנו. אלא שביורור זה אינו נעשה כדי "לקבל" את הרע כמציאות שאין להימנע ממנה, אלא כדי לחשוף את מקורות העצמה הנפשית הבריאה שמסתתרת מאחורי הנפילה. לשם כך עלינו ללמוד, בין היתר, את דרכי הופעתן של המידות השונות, ולא פחות חשוב- את הדרכים האופייניות לנפילתן. בהקשר הזה הרב מציע מושג מרתק: "מידות מצרניות"- מידות שהן שונות מאד זו מזו, אבל אפשר להתבלבל ביניהן בגלל צורת הופעתן הדומה. כולנו יודעים שרגשות שונים מאד יכולים להיות מורגשים באופן שקל להתבלבל ביניהם. גבר יכול לחשוב שהוא מאוהב באישה, כאשר בעצם הוא חש משהו אחר- ידידות, רחמים, הכרת תודה. לא פעם נוצרים כך סיבוכים רגשיים קשים. באותה מידה אדם יכול לבלבל בין כעס רגעי לבין ניכור מוחלט, או אפילו שנאה. יוצא שכדי לשלוט ברגשותיו חייב האדם להכיר אותם היטב, כולל האופנים בהם הוא מועד להתבלבל בין רגש אחד למשנהו:

"בירור מדות הנפש יש בו שני ענינים. הא' עצם ידיעתו להבחין בהן בין טוב לרע, לחלקן על משמרותן, לישבן בנפש ולהלבישן עליו, ושיהיו מוכנות ברשותו בכל עת. הב' הפרדת המדות ונסירתן. ביאור הדבר: ההשקפה השטחית על המדות הטובות היא ג"כ התחלה טובה, המביאה לשלמות במשיכת יפין והדרן, אבל יש מדות מצרניות מטבען, וכשרוצה האדם לצייר בו איזו מדה, שלא באופן ברור, תמשך ממילא אחריה הסמוכה לה, אע"פ שאינה הגונה ואינה דרושה לחפצו. וצריך האדם להעמיק לדעת להפריד בכח החכמה והבינה, שעולות למעלה מטבען של המדות, ומכניסות את המדות בחדריהן ומציירות אותן כראוי ומפרידות הראוי להפריד- כל מדה ממדה שהיא מצרנית בטבעה לקחת כל מדה בפני- עצמה שלא תעלה ערבונה עמה. וזהו כעין הנסירה שזכר האר"י ז"ל.

ענין המצרים שבין המדות וטשטוש גבוליהן הוא מכמה סבות. פעמים המדה סמוכה לחברתה, שמצד ציוריהן השטחיים שוים הם, וכל מדה אי- אפשר שיקנה האדם אותה כי- אם כשיציירנה ציור חזק, וכשלא ישלים את ציור המדה המבוקשת בברור גמור יצא יותר, מהמדה המבוקשת ממנו, או פחות, מהדומות לה בציוריהן השטחיים רק לפום ריהטא. וצריך לזה חקירה פרטית על כל המדות ועניניהן, איך הן מתמצרות אלו באלו וע"י מה הן מתמצרות, כדי לדעת אפשרות הפרדתן. אך הלימוד הזה יכול להיות מתחלף בכל אדם, שיש נפשות שסדרי המצרים במדותיהם מחולפים מבנפשות אחרות, וזה ראוי להמצא מצד חלוף הדעות והציורים המתחלפים באיש במשנהו. ומ"מ נראה שיש למצא כללים קרובים באופן שיהי' יותר קל לכ"א לברר דרכי המצרים ולדון על הפרט ללכת בדרך טובים, גם כ"א ימצא הרבה ענינים קרובים לו ולבני גילו, וגם הרבה דברים שיש בהם שורש כללי" (מוסר אביך, בירורי מידות הנפש, ע' ס)

כדי לדגים את כוונתו הרב מראה כיצד מתמצרת מדות הענווה במידת העצבות, וכיצד מתמצרת המידת הגבורה שקובת שלם של מידות רעות:

הענוה היא מדה טובה, כשיודע ענין הענוה ומושגה היטב ויודע איך להתנהג בה ולהכניסה בנפשו. אבל בהשקפה שטחית תמשך אחרי מדת הענוה מדת העצבון, מפני שציון החיצוני הוא קרוב זל"ז, שהשמחה היא מפזרת הכחות הנפשיים והגאווה ג"כ מפזרת, אלא שהשמחה מפזרת באופן הטוב, והגאווה מפזרת על דרך רע, והענוה מקבצת ומישבת וכן העוצב, אלא שזה על דרך טוב וזה על דרך רע. וכך מדת הענוה, הטובה, מתמצרת עם מדת העצבות הרעה, כשלא יתלמד בפרטיות איך להוציא את מדותיו מהכח אל – הפועל אז כשיעלה על לבו מדת הענוה וירצה להמשיך בצורה, וצורה בא ע"י הכרת קטנות ערכו, ומדת העצבות ג"כ באה ע"י הכרת חסרונותיו, ע"כ תבאנה לו שתיהן ביחד והעצבות תערבב ותקדיר כל נועם הענוה וזיוה. ובאמת אע"פ שמצד חצוניותן כמו דרך אחד להן אבל בעומק שרשיהן הן רחוקות מאד זו מזו. כי העצבות לא תבא כ"א אחרי החליטו היות ערכו האישי מרומם והוא ראוי לגדולות, ולמורת רוחו הוא מוצא בעצמו חסרונות ומחסורים, שלא כראוי לו, וזה ודאי מדאיב לב ונפש, ואין בו ממדת האמת. אבל הענוה באה אחרי ידיעתו שאין ענינו בעצמו ראוי אל שום גדולה וכל גדולה וטובה שתגיעהו היא חסד השי"ת עליו, אז יהיה שפל בעיניו ונגרע בערכו אבל עצב לא ידע, רק ישמח במנת גורלו, ומעט הטוב אשר ימצא בעצמו יודה לד' חסדו עליו, וגם יזדרז לקנות עוד הרבה מעלות חמודות, שכיון שרואה שעם היותו בלתי-ראוי מצד עצמו גבר עליו חסד השי"ת להיטיבו, כזאת יספיק ג"כ להקנותו גדולות ונפלאות מאלה" (מוסר אביך, בירורי מידות הנפש. סג).

ולגבי מדת הגבורה הוא כותב:

"גבורת הנפש היא מדה יקרה מאד מצטרפת לכל קנין השלמות בין בפרט ובין בכלל. אבל מעטים הם הקונים אותה על טהרתה, מפני שהיא גם מצרנית בצורה לכמה מדות רעות: כעס, גאווה, שנאה, נצחון, נקימה, וכיו"ב. יש שהיא תמצא בין אותם שלא שמו אל לבם יראת ד', אבל עם שכנותיה הרעות. ובאנשים שנטו שכמם לסבול עול יראה, ולא השתדלו לעיין בפרטיות תקנת מדותיהם, לא הבחינו בינה לבין שכנותיה הסובבות אותה והזניחוה כולה. אך בדרך הראויה, להפריד ולבור פסולת מתוך האוכל, כל שכנותיה הרעות תסורנה למשמעתה אל הטוב והישר בעיני השי"ת." (שם)

ואם נדמה היה למישהו שמכאן יכולים הדברים להיות פשוטים, ודי לנו ללמוד בע"פ איזה מילון כללי של מידות רעות, שורשיהן ואופני התמצרותן, הרב ממחר לצנן את התלהבותו. קודם כל לעולם לא נוכל לכתוב מילון כזה, משום שלאף מידה אין שורש אחד ויחיד. תמיד מה שאנחנו רואים על פני השטח נובע ממספר מקורות בו זמנית:

" בכל המדות כאשר נחקור לדעת עיקר שרשן, איך להזהר מאיסוריהן וללכת בדרך הישרה, צריך להבין חומר המדה מהותה וצורתה, והנה כמו שאנו רואים שכל החמרים הגשמיים מורכבים מיסודות וגם היסודות בעצמם מורכבים, וכפי הכלל האמתי שהודיעונו חכמי האמת שאין מציאות פשוטה זולת המאציל א"ס עכה"ע ב"ה, ואפי' הספירות העליונות מורכבות וממוזגות מכללות המדות של מעלה, ש"אין דבר שבקדושה פחות מעשרה"... וכמו- כן גם המדות שבנפש מורכבות מכחות יסודיים וכפי הרכבתם ישתנו, וצריך המעיין לדעת האמת לחקור על פרטי הרכבתם ומחלקותיהם.

כן גם מדת הגאווה בודאי, כמו כל המדות חמרה אינו פשוט אלא מורכב מתכונות פרטיות... ונראה שהיסודות המובנים בתחילת ההשקפה הם: א' אהבת עצמו במדה גדולה מאד, שרוצה למשוך כל נעימות אליו ב' כח דמיון מטעה להגדיל כל מה שיש בו בהרבה כפלים מהמדה האמתית, ג' עוד טעות דמיונית, שע"י מה שיהרהר בלבו ויחליט חשיבותו יהי' באמת חשוב ומוצלח, אע"פ שבאמת המציאות אינו כן, ע"כ יתגבר לאמת ולהחזיק דמיונו זה בציור ובדבור ומעשה, ד' כלל- הכל הוא סכלות בידיעת מהות המעלות האמתיות מה הן..." (מוסר אביך, בירורי מידות הנפש. ע' סד)

ועוד יותר חשוב: ההרכבים הייחודיים שיוצרים את המידות הנגלות על פני השטח הם מיוחדים לכל אדם ואדם, קצת בגלל ייחודיותה של נפשו וקצת בגלל ההיסטוריה הנפשית המיוחדת שעבר, כמו שראינו בקטע שכבר צוטט: "אך הלימוד הזה יכול להיות מתחלף בכל אדם, שיש נפשות שסדרי המצרים במדותיהם מחולפים מבנפשות אחרות, וזה ראוי להמצא מצד חלוף הדעות והציורים המתחלפים באיש במשנהו". מסתבר שאין בידנו לכתוב, ספר בישול" לפסיכותרפיה, המתבסס על איזה מילון כללי מקוצר, ואין מנוס מלשבת עם כל אדם להקשיב לו הקשב היטב וללמוד את דרכיה המיוחדות של נפשו. הכלל הזה תקף, כמסתבר, הן לגבי מטפל, הן לגבי מחנך והן לגבי אדם השואף לתקן את מידותיו בעצמו, עד כמה שידו מגעת ללמוד את עצמו בעצמו.

ועד היכן אפשר להשתמש בכלל הזה? כאן המקום לחזור לסיפור בו פתחתי. אפילו במקרה של פסיכוזה ממשית! גם כאשר שוחח עם אדם שהיה משוכנע בהיותו משיח, הרב שאל את עצמו מהו השורש העליון של הדמיון החולני ממנו סבל, ומצא אותו בניצוץ המשיח שיש בכל אחד מישראל. הוא מצא גם את הדמיון החולני העוטף את הניצוץ הזה, ובהתאם למהלכה הכללי של משנתו מצא אותו במידת הגאווה המופרזת: לא שבכל אחד יש ניצוץ משיחי, אלא שאני עצמי המשיח היחידי. ההנחיה שנתן הולכת באותו כיוון, של תיקוף האמונה בניצוץ המקורי תוך ניסיון להפריד בינה לבין ההופעה הדמיונית. לפי נימת הדברים, מסתבר שהטיפול הצליח. האם אפשר להעתיק את ההצלחה זו עם חולים פסיכוטיים שאנחנו פוגשים היום? אם הכוונה להעתיק את הניסוחים, את הטכניקה (שיחה אחת מעמיקה במקום טיפול ארוך) אני מסופק מאד. מצד שני, המגמה הכללית יכולה לתרום להבנתו של מטפל עכשווי. האמונה בשורש הבריא, אפילו הנעלה, של כל תופעה נפשית, והניסיון להפריד בינו לבין הקליפה הדמיונית שאליה נפל, מתוך מאמץ עיוני מרוכז להבין את שורשיה השונים של התופעה. כאמור, אני מאמין שמטפלים, מחנכים, ו'סתם' אנשים טובים המבקשים בכנות לתקן את נפשם ואת מידותיהם. כולם יכולים להיעזר בחשיבה הפסיכולוגית העמוקה הנמצאת בכתביו של הרב.

סיכום: בסופה של הדרך שעברתי כאן, חשוב לי להבהיר עד כמה מדובר בכניסה חלקית והתחלתית לעולמו הפסיכולוגי של הרב. קודם כל, מה לא עשיתי? לא הראיתי את מקורותיו של הרב, ולא הדגשתי את החידוש העצום שיש במשנתו אפילו לעומת המקורות החסידיים הנועזים ביותר, מהם ינק ואותם פיתח. דבר שני שלא עשיתי הוא הקבלה מפורטת בין משנתו לבין תפיסות פסיכולוגיות בנות ימינו. נקודה זו הוא אולי קשה במיוחד, שהרי הרב עצמו ביקש מתלמידיו לבנות את הסינתזה המסוימת הזו:

"הסדר של העלאת המדות, היא בנפש חכמה מיוחדת, שצריכה להרחבתה את כל הרכוש של תורת הנפש, עם כל ההתחדשות היותר מעובדה שבדורותינו, ובעולם היא הסתכלות עולם רחבה, שתוכל להכניס בתוכה את כל המדע והרגש היותר מחודש, ולתן בכל אלה נשמה חדשה, שתוכל מאד להתאים עם כל דרישת הקודש, והמוסר הטהור והאיתן." (קובץ ו', קלא),

ואפילו כשאנחנו מצטמצמים במשנתו הפסיכולוגית של הרב כפי שהיא, עדיין נותרו גופי תורה גדולים שלא נגעתי בהם כלל. לא נגעתי בתפיסת הלא מודע שלו, ולא בתפיסתו המסועפת על משמעותן של השמחה והעצבות, ולא בתורת החלום המורכבת הנמצאת במשנתו, ולא...ואמנם, לא עלינו המלאכה לגמור, ואין אנחנו בני חורין להבטל ממנה. תורת הנפש של הרב עדיין מחכה לדורשיה.

מקורות:

ספרי הרב קוק: אגרות הראי"ה, מוסד הרב קוק, ירושלים, אורות, מוסד הרב קוק, ירושלים, אורות התשובה, מוסד הרב קוק, ירושלים
 מאמרי רא"ה, הקרן ע"ש גולדה כ"ץ, ירושלים, עין איה, המכון ע"ש הרצי"ה, ירושלים, עקבי הצאן, מוסד הרב קוק, ירושלים
 שמונה קבצים, הוצא ע"י "יני המחבר", ירושלים, ליפשיץ, חיים: שבחי הראי"ה. ספריית הנזיר, ירושלים. ה'תשל"ט.